

Doktorgradkandidat Vibeke K. Ottesen
Kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels og
rettspsykiatri for Helseregion Sør-Øst
Ullevål universitetssykehus
0407 Oslo

Vår ref:
2009/97 NJL/-

Deres ref:
18.06.2009

Dato:
08.10.2009

Avgjørelse i klagesak

"Partnerdrap i Norge 1980-2008 – En kartlegging av risikofaktorer og rettslige utfall"

Den nasjonale forskningsetiske komité for medisin og helsefags (NEM) avgjørelse av 09.09.2009

NEM har i brev av 20.08.2009 fra REK Sør-Øst D mottatt klage datert 18.06.2009 fra doktorgradskandidat Vibeke Kennair Ottesen (prosjektleder) og Ellen Kjelsberg (prosjektansvarlig) som begge er tilknyttet Kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri for Helseregion Sør-Øst. Klagen gjelder REK Sør-Øst Ds vedtak av 26.05.2009 om å avslå søknaden om godkjenning av prosjektet "Partnerdrap i Norge 1980-2008" i den utgaven det er framlagt for komiteen.

Beskrivelse av prosjektet

Prosjektet er et doktorgradsprosjekt med kvantitativ tilnærming som har som formål å kartlegge risikofaktorer og rettslige utfall for partnerdrap i Norge. Prosjektet vil også teste evolusjons- psykologiske hypoteser om risikofaktorer for partnerdrap. Det er utviklet et standardisert skjema for å samle inn og systematisere data knyttet til hvert enkelt drapstilfelle i årene 1980-2008. Dataene skal innhentes fra rettspsykiatriske vurderinger av de drapsdømte, fra rettskraftige dommer og fra KRIPOS' arkiv over drap/selvdrap. Kartleggingen kan komme til å omfatte opptil 200 personer. Det skal ikke innhentes samtykke til datainnhenting. Resultatet skal publiseres i aggregert form, på gruppenivå. Håpet er at kunnskapen som genereres, kan brukes i forebyggende arbeid.

Saksgang, vedtak og klage

Prosjektsøknaden og tilsvaret har vært behandlet i REK i fire omganger. Ottesen og Kjeldsberg har også møtt i komiteen én gang for å framlegge saken og svare på spørsmål.

REK behandlet søknaden første gang i møte 23.10.08. Det ble fattet et utsettelsesvedtak i påvente av søkers tilbakemelding på komiteens merknader som først og fremst var knyttet til at det skal innhentes svært sensitive data uten samtykke fra de som er omtalt i materialet. Komiteen ba om en grundigere diskusjon av samtykkeproblematikken og en redegjørelse for hvilken verdi data fra politiets arkiver har for studiens målsetning.

Søker ga sitt tilsvaret i brev av 29.01.09. Det oppgis flere grunner til at det anses som forsvarlig å ikke innhente samtykke, både etiske hensyn til domfelte selv og nødvendigheten av å unngå skjevhet i utvalget. Når det gjelder politiets arkiver, sies det at mengden opplysninger om drap-selvdrap er begrenset og kan variere fra tilfelle til tilfelle. Det registreres imidlertid systematisk visse demografiske forhold for gjerningsperson og fornærmede, samt antatt motiv.

REK behandlet søkers tilsvaer i møte 24.02.2009. Komiteen mener søker har besvart deres merknader på en tilfredsstillende måte, men konkluderer annerledes enn søker når det gjelder avveiningen av argumentene for og imot innhenting av samtykke. REK mener det skal svært tungtveiende grunner til for at samtykke ikke skal innhentes fra samtykkekompetente personer. Det anføres at de domfelte kan tenkes å oppleve deltakelse i prosjektet som positivt. Komiteen konkluderer derfor med at det skal innhentes samtykke fra de drapstdømte som er i live, og ber om at det utarbeides en plan for hvordan dette kan gjøres på en varsom måte, med tanke på at domfelte kan befinne seg i en ny livssituasjon. Når det gjelder bruk av opplysninger fra politiet, innser REK at innhenting av samtykke fra pårørende vil bli praktisk vanskelig og ber derfor prosjektleder henvende seg til politiet med en detaljert og konkret bestilling for å få en anonymisert oppsummering av det materialet en ønsker tilgang til. Det fattes et utsettelsesvedtak og bes om tilbakemelding på merknadene.

I søkers tilsvaer av 27.03.2009 bes det om fornyet behandling av saken siden søker mener prosjektet ikke kan gjennomføres på en forsvarlig måte hvis det må innhentes samtykke. Søker framholder at de mener den samfunnsmessige nytten av prosjektet oppveier den ulempen det er at samtykkekompetente personer ikke bes om innsyn. Det vises til at det ikke foreligger god kunnskap om norske forhold når det gjelder partnerdrap, og at denne kunnskapen er etterspurt fra politisk hold. Argumentene mot å innhente samtykke gjentas og forsterkes (materialet blir ikke representativt, straffedømte er en vanskelig gruppe å gjenfinne, de ser ingen framgangsmåte som kan sikre en betryggende kontakt med domfelte, ny kontakt vil for mange oppleves som en belastning og kan reaktivere tidligere traumer).

REK behandlet svaret på merknadene i møte 21.04.09. Ellen Kjelsberg og Vibeke Ottesen møtte i komiteen, og rettspsykiater Kjell Noreik, som var oppnevnt som konsulent for REK, deltok i møtet. Prosjektleder gjentok at hun anså det som etisk uforsvarlig å innhente samtykke fra de drapstdømte. Hun avviste også et forslag fra REK om at personer med lovlig tilgang til de rettspsykiatriske utredningene kunne hente ut data for prosjektlederen og utlevere dem i anonym form. Endelig vedtak ble utsatt til komiteens neste møte i påvente av Kjell Noreiks uttalelse.

I Noreiks uttalelse framheves det at opplysningene i de rettspsykiatriske uttalelsene er meget sensitive og også kan inneholde personidentifiserbare opplysninger av sensitiv art om andre personer enn den tiltalte. Han poengterer at de observerte forsikres om at rettspsykiateren har taushetsplikt overfor alle andre enn retten, og anser det som en tilleggsstraff å gå inn i den høyst private sfæren til personer som er dømt og har sonet, og frata dem retten til å nekte andre innsyn i de rettspsykiatriske uttalelsene. Han innser imidlertid at det er knyttet problemer til å innhente samtykke, for eksempel fra drapstdømte som fortsatt er psykotiske. Noreik framholder også at det vil kunne bli et nokså tilfeldig utvalg rettspsykiatriske erklæringer å bygge på, siden ikke alle drapstiltalte i perioden er blitt rettspsykiatrisk undersøkt. Han mener at søkerne overvurderer nytten av prosjektet.

Saken ble sluttbehandlet i møte i REK den 26.05.09. Komiteen konkluderer med at prosjektet er viktig og bør gjennomføres forutsatt at komiteens innvendinger tas til følge. REK fastholder at belastningene for de drapstdømte ved en gjennomføring av prosjektet uten å innhente samtykke, ikke oppveies av prosjektets nytte. Argumentene for dette er at det dreier seg om svært sensitiv informasjon, også om andre personer enn de drapstdømte, informasjon som er avgitt i en ramme av taushetsplikt. REK oppfatter det derfor som et overtramp mot de personene som har gitt fra seg opplysningene, at andre skal få tilgang til dem uten deres samtykke. Komiteen understreker at det er svært viktig at tilliten i det rettspsykiatriske systemet opprettholdes med tanke på at rettspsykiateres arbeid har stor betydning for rettsvesenets behandling av disse sakene. REK opprettholder sine tidligere vilkår, men konstaterer at prosjektleder avviser vilkåret om å innhente samtykke fra de drapstdømte som er i live, og det ble derfor fattet et avslagsvedtak.

Søker klager på REKs vedtak i brev av 18.06.09. Prosjektleder gjentar at de ønsker at prosjektet kan godkjennes slik det fremlegges, uten å innhente samtykke til å benytte data fra de

rettspsykiatriske erklæringene. Verdien av studien understrekes, og det hevdes igjen at "den kunnskap som produseres vil kunne brukes til å forebygge partnerdrap". I tillegg sies det at studien også kan "bedre kvaliteten på rettspsykiatriske vurderinger og klinisk arbeid med drapsdømte". Det vises til at de samme kildene brukes i en pågående kartlegging av barnedrap i Norge, uten at det innhentes samtykke. Søker fastholder de tidligere oppgitte grunnene for å ikke innhente samtykke, og mener at prosjektet kan hjemles i personopplysningsloven § 8 bokstav d og § 9 bokstav h, fordi det er "et sterkt samfunnspolitisk ønske i Norge at kunnskap om faktorer som øker risikoen for partnerdrap kartlegges", noe som eksplisitt kommer til uttrykk i regjeringens handlingsplan mot vold i nære relasjoner for årene 2008 -2011. Søker påpeker at det er nødvendig å unngå systematiske skjevheter (at materialet blir "så representativt som mulig") i hvilke saker som inkluderes, og at det å begrense skjevheter i utvalget er "i allmenn interesse da forebyggende arbeid vil utledes fra kunnskapen prosjektet produserer".

Til Noreiks innvending om at ikke alle drapsdømte er blitt rettspsykiatrisk vurdert, responderer søkeren at de basert på drapsforskning fra andre land og den pågående barnedrapsstudien, forventer at en høy andel av de som blir dømt for partnerdrap, vil ha blitt vurdert. I tillegg vises det til at den primære kilden vil være de rettskraftige dommene, og at de derfor ikke mener prosjektets nytte kan vurderes ut fra om alle er blitt rettspsykiatrisk vurdert.

Som et ytterligere argument for å ikke innhente samtykke, viser søker til domstolsloven § 224 som fastslår at rettspraksis i Norge er at rettsmøter for straffesaker – også drapssaker – holdes for åpne dører. I følge søker fører denne praksisen til at informasjon fra rettspsykiatriske erklæringer blir gjort kjent for rettsmøtets tilskuere og dermed ikke er underlagt den taushetsplikt helseopplysningene ellers har. Siden retten er åpen for offentligheten "og dermed også den sensitive informasjon og konklusjoner som rettspsykiatere er kommet fram til", stiller de seg undrende til at Noreik legger så mye vekt på forsikringen om taushetsplikt overfor de observerte.

I oversendelsesbrevet til klagen refereres det også til en vedlagt uttalelse fra rettspsykiater Randi Rosenqvist som er tidligere leder av Den rettsmedisinske kommisjon (DRK) og nå ansatt på Kompetansesenteret for sikkerhets-, fengsels-, og rettspsykiatri. Her opplyses det at både Justisdepartementet og DRK ønsker at det skal utføres forskning på bakgrunn av DRKs arkiv, og at de som er direkte tilknyttet kommisjonen, "ikke har kapasitet til selv å utføre slike forskningsprosjekter" (slik REK Sør Øst D foreslår). Hun mener også at informasjonen fra rettspsykiatriske erklæringer allerede er "kjent for allmennheten" gjennom åpne rettssaker, og støtter søker i å ikke innhente samtykke ut fra en oppfatning om at "flertallet av de personer som er rettspsykiatrisk observert etter et slikt drap, vil ha stort ubehag av å bli kontaktet om et forskningsprosjekt mange år etterpå".

REK behandlet klagen fra søker på sitt møte den 19.08.09. Komiteen kan ikke se at klager anfører nye momenter av betydning for det vedtaket som er fattet, fastholder derfor sitt avslagsvedtak og oversender saken til NEM.

Til møtet i NEM forelå det også et svar av 31.08.09 fra Riksadvokaten på søknad om innsyn i rettskraftige dommer. På bakgrunn av opplysningenes karakter, den planlagte anonymiseringen av data og forankring i et sterkt fagmiljø, beslutter Riksadvokaten at disse dommene kan utleveres og brukes uten hinder av taushetsplikt. Selv om søknaden kun gjelder innsyn i dommene, tar Riksadvokaten også stilling til innsyn i de rettspsykiatriske erklæringene siden Den rettsmedisinske kommisjon som det er sendt søknad om innsyn til, anses å være gal adressat. Det erkjennes at disse erklæringene gjennomgående inneholder mer sensitive opplysninger enn dommene, men også denne delen av søknaden innvilges. Riksadvokaten anser det ikke som nødvendig å forelegge søknaden om innsyn for Rådet for taushetsplikt og forskning.

Den nasjonale forskningsetiske komité for medisin og helsefags (NEM) vurdering

Bruken av de ulike datakildene og spørsmålet om samtykke

Prosjektet skal benytte seg av tre ulike datakilder uten å innhente samtykke: Rettskraftige dommer, KRIPOS' arkiv over drap/selvdrap og rettspsykiatriske vurderinger av drapsdømte. Når

det gjelder dommene, oppgir søker at disse er i aidentifisert form og må anses som offentlig tilgjengelige dokumenter. REK har ingen innvendinger mot bruken av disse. Det har heller ikke NEM. Når det gjelder KRIPOS' arkiv, innser REK at innhenting av samtykke fra pårørende vil bli praktisk vanskelig og ber derfor prosjektleder henvende seg til politiet med en detaljert og konkret bestilling for å få en anonymisert oppsummering av det materialet en ønsker tilgang til. Så vidt NEM kan forstå, er dette vilkåret i samsvar med prosjektbeskrivelsen som sier at det er KRIPOS som vil samle inn og systematisere informasjon om samtlige tilfeller av partnerdrap der gjerningspersonen tok sitt eget liv (s. 5). Klager har heller ikke noen innvendinger mot dette vilkåret fra REK.

Hovedpunktet i utvekslingen og uenigheten mellom REK og klager dreier seg om samtykke kan og bør innhentes fra de domfelte til innsyn i de rettspsykiatriske erklæringene, eller om det er etisk forsvarlig, eller til og med tilrådelig, å benytte dette materialet uten å innhente samtykke. Klager erkjenner at de rettspsykiatriske erklæringene inneholder svært sensitive opplysninger, og at det er problematisk å ikke be de domfelte om innsyn, men mener likevel at det er mer forsvarlig å gjennomføre studien uten å innhente samtykke. Det argumenteres for at prosjektet kan hjemles i personopplysningsloven § 8 bokstav d og § 9 bokstav h som sier at det er mulig å forske på sensitive personopplysninger uten samtykke fra de registrerte dersom "samfunnets interesse i at forskningen finner sted klart overstiger ulempene det kan medføre for den enkelte". Klager mener de samfunnsmessige gevinstene ved dette prosjektet veier klart tyngre enn de eventuelle negative reaksjonene hos drapsdømte i ettertid på at personlige opplysninger er brukt til forskning uten deres samtykke. REK på sin side mener at belastningene for de drapsdømte ved en gjennomføring av prosjektet uten å innhente samtykke, ikke oppveies av prosjektets nytte.

NEM er enig med både klager og REK i at det sentrale vurderingstemaet når det gjelder en godkjenning av dette prosjektet, er knyttet til spørsmålet om det kan forsvares å fravike hovednormen om å innhente samtykke til å forske på sensitive personopplysninger. Helseforskningsloven åpner for at studier unntaksvis kan gjennomføres uten at det innhentes samtykke fra de som det innhentes opplysninger om, "dersom slik forskning er av vesentlig interesse for samfunnet og hensynet til deltakernes velferd og integritet er ivaretatt" (§ 35). Formuleringen av vilkåret er altså noe annerledes enn i Personopplysningsloven som klager viser til. Ivaretagelsen av deltakernes velferd og integritet kan ikke tilsesettes bare samfunnsnyttens er stor nok, men er å anse som et selvstendig vilkår. Dette stemmer godt med den overordnede formuleringen i § 5 som slår fast at "hensynet til deltakernes velferd og integritet skal gå foran vitenskapens og samfunnets interesser". Slik NEM ser det, er det derfor ikke i tråd med helseforskningsloven å argumentere som det avslutningsvis gjøres i klagen, for at "det siste hensynet (ulempene for de drapsdømte) må vike til fordel for det første" (samfunnsnyttens ved prosjektet). Skal et prosjekt kunne gjennomføres uten samtykke, må ulempene for den enkelte kunne anses som ubetydelige eller avhjelpes på en måte som i tilstrekkelig grad ivaretar deres velferd og integritet. I tillegg må det sannsynliggjøres at forskningen "er av vesentlig interesse for samfunnet". NEMs videre vurdering dreier seg derfor i hovedsak om mulige ulemper ved å henholdsvis innhente samtykke og la være, samt studiens potensielle vitenskapelige og samfunnsmessige verdi.

Bør REKs godkjenning av den pågående barnedrapsstudien danne presedens?

Prosjektleder viser i klagen til at de samme kildene som ønskes brukt i denne studien, brukes i en pågående kartlegging av barnedrap i Norge, uten at det innhentes samtykke. Denne studien ble godkjent av REK Øst i 2007.

Det er et utgangspunkt for det forskningsetiske komitésystemet at like tilfeller skal behandles likt. Hvor like to prosjekter kan sies å være, og hva som skal anses som relevante forskjeller, vil til en viss grad være en skjønnsavgjørelse. Uavhengig av dette, vil det imidlertid alltid kunne forekomme at en REK har oversett eller ikke gitt tilstrekkelig oppmerksomhet til sider ved en studie som en annen REK i møte med en tilsvarende sak mener bør tillegges betydning. NEM sine avgjørelser i klagesaker skal danne presedens og som sådan bidra til en større grad av

likebehandling REKene imellom. NEM har imidlertid ikke tatt stilling til den pågående barnedrapsstudien og er heller ikke bundet av en REKs tidligere avgjørelse.

Er det praktisk mulig å innhente samtykke?

Ett av klagers argumenter mot å innhente samtykke, er at det er praktisk vanskelig og antakelig uoverkommelig å finne fram til samtlige domfelte. Straffedømte sies å være en ekstremt vanskelig gruppe å gjenfinne, og det antas at noen kan være utflyttet eller ha skiftet identitet. REK kommenterer ikke de praktiske vanskene med å innhente samtykke, men setter som vilkår at det skal innhentes samtykke fra alle de straffedømte som fortsatt er i live.

Slik NEM ser det, er det ikke et tilstrekkelig argument mot å innhente samtykke at det er praktisk vanskelig å oppspore de som søkes inkludert i studien. At noen kan vise seg umulig å finne, kan heller ikke være noe argument for å ikke forespørre de som lar seg oppspore. NEM antar at det vil framstå som langt mer forståelig og etisk akseptabelt, både for de som direkte berøres og andre, at det inkluderes personer i en studie som det ikke har vært mulig å gjenfinne, enn at ingen av de inkluderte er blitt forespurt, til tross for tilgjengelighet. Hadde de praktiske utfordringene vært det eneste argumentet mot å innhente samtykke, ville det derfor vært mulig å tillate en mer fleksibel ordning der en forsøker å oppspore alle, men der det aksepteres at de som ikke har latt seg finne med bruk av alle rimelige midler, likevel inkluderes. Klager anfører imidlertid også andre argumenter mot å innhente samtykke.

Er det etisk forsvarlig å innhente samtykke?

Klager framholder at også hensynet til de domfelte selv tilsier at det ikke bør innhentes samtykke til denne studien. Hovedbegrunnelsen for dette er at domfelte vil kunne oppleve det som en psykisk belastning å få en forespørsel om innsyn i sakspapirer. Hva denne belastningen består i, formuleres på litt ulikt vis gjennom korrespondansen med REK. I tilsvaret til REK av 29.01.09 sies det at det kan "vekke vonde minner", og at det kan "oppleves som ubehagelig å bli assosiert med en slik alvorlig hendelse som drap". I tilsvaret til REK av 27.03.09 avviser klager REKs respons som viser til at de domfelte også kan tenkes å oppleve deltakelse i prosjektet som positivt, og framholder at det i enkelte tilfeller tvert imot vil "være direkte uheldig med en uunngåelig reaktivering av tidligere traumatiske hendelser". Denne antatte faren for re-traumatisering kommenteres ikke direkte av REK.

De ulike perspektivene hos REK og klager når det gjelder de domfeltes mulige reaksjoner på en eventuell forespørsel om innsyn i de rettspsykiatriske erklæringene, er en god illustrasjon på at det aldri er mulig å forutsi med sikkerhet hvordan ulike mennesker vil reagere i en bestemt situasjon. En forsker må derfor være forberedt på ulike reaksjoner og forestille seg både mulige positive og negative konsekvenser. Ut fra annen forskning om traumatiske hendelser i menneskers liv, vet vi at mange kan oppleve deltakelse som positivt, enten fordi de selv opplever å få formidlet og delt noe vesentlig gjennom intervju, eller fordi de håper å kunne bidra til forebygging eller forbedring av hjelpetiltak. Det siste vil også kunne være en mulighet i denne studien. Selv om REK derfor har rett i at noen vil kunne oppleve deltakelse som positivt, er NEM enig med klager i at en også må forholde seg til mulige negative reaksjoner.

NEM forutsetter at personer som er dømt for å ha drept sin partner, og som ikke befinner seg i en psykotisk tilstand, er smertelig klar over at de er "assosiert med en slik alvorlig hendelse som drap", uavhengig av en eventuell forespørsel om innsyn i tidligere saksdokumenter. For noen av de som ønskes inkludert, ligger imidlertid drapet langt tilbake i tid, og selv om det neppe er "glemt", er NEM enig med klager i at det er sannsynlig at en forespørsel om innsyn i fortidas saksdokumenter vil kunne vekke til live vonde minner som noen av de domsfelte ikke lenger forholder seg aktivt til. At en forespørsel om innsyn i saksdokumenter også skulle kunne bevirke en reell re-traumatisering, framstår som mindre sannsynlig, men kan ikke utelukkes. Dette vil imidlertid være en problemstilling ved all forskning som dreier seg om fortidige traumatiske hendelser i menneskers liv. Den vanligste måten å møte denne utfordringen på, er å stille med beredskap og et tilbud om oppfølging hvis dette skulle være ønskelig. I tillegg er det et generelt forskningsetisk krav at eventuelle belastninger den enkelte påføres, står i forhold til "påregnelige

fordeler for deltakerne eller andre mennesker” (jf. § 22 i helseforskningsloven). En mulig reaktivering av vonde minner, kan derfor ikke i seg selv være et argument mot å la samtykkekompetente mennesker få ta stilling til om forskere skal få innsyn i de sensitive opplysningene som er knyttet til disse minnene.

NEM vil også framholde at vonde minner like gjerne kan vekkes og psykiske belastninger påføres ved at de domsfelte senere leser om denne studien og forstår at de selv er inkludert i den. Partnerdrap er en svært alvorlig hendelse som er omfattet av stor offentlig interesse, og NEM tar det derfor for gitt at resultater fra denne studien vil bli allment kjent, og at det vil framgå hvilke grupper som inngår, og hva slags kildemateriale som er brukt. Slik NEM ser det, er det sannsynlig at den psykiske belastningen for de domsfelte ved å få vite at en forsker har hatt tilgang til svært sensitive opplysninger om eget liv, uten at de er gitt anledning til å samtykke eller reservere seg, vil være større enn belastningen ved å bli forespurt på forhånd.

Klager har som et tilleggsargument for at det ikke anses som etisk forsvarlig å innhente samtykke, at domsfelte kan ha etablert seg i nye relasjoner der fortiden ikke er gjort kjent. REK erkjenner også at dette er en utfordring og ber derfor prosjektledelsen om å utarbeide en plan for hvordan det kan spørres om samtykke på en varsom måte. Klager ser imidlertid ingen framgangsmåte som kan sikre en betryggende kontakt med domsfelte, og gir som eksempel at brev kan tenkes åpnet av uvedkommende, at rekommandert sending gir opphav til for mange spørsmål fra nærstående, og at telefon ikke anses som aktuelt.

I likhet med både REK og klager innser NEM at det knytter seg utfordringer både til tilnærmingmåte og utforming av informasjon hvis de domsfelte skal bes om samtykke til innsyn i de rettspsykiatriske erklæringene. NEM er imidlertid ikke like sikker som klager på at det ikke finnes tilnærmingmåter som i tilstrekkelig grad ivaretar hensynet til eventuelle nye relasjoner, og er for eksempel skeptisk til å akseptere som et argument mot å henvende seg per brev, at brevet kan åpnes av uvedkommende. Hvis dette legges til grunn som et generelt premiss, vil ikke noe sensitiv informasjon som den berørte kan ønske å skjerme for andre, kunne formidles per post, noe vi som samfunn aksepterer i andre sammenhenger.

Vil en innhenting av samtykke ivareta alle personvern hensyn?

NEM har merket seg Noreiks informasjon om at rettspsykiatriske erklæringer også kan inneholde personidentifiserbar og sensitiv informasjon om andre personer enn de domsfelte. Selv om dette ikke er informasjon som skal benyttes i studien, vil forskeren likevel få tilgang til den, og dette problemet avhjelpes ikke ved å innhente samtykke fra de domsfelte.

Som også REK har kommentert, er det en vanlig framgangsmåte innenfor medisinsk og helsefaglig forskning at personer som allerede har lovlig tilgang til materialet, innhenter den relevante informasjonen og utleverer denne i anonymisert utgave til forskeren. Dette for å hindre at forskere får tilgang til mer informasjon og større grad av personidentifiserbarhet enn det som er nødvendig for å oppnå formålet med studien. I likhet med REK ser NEM dette som en etisk forsvarlig framgangsmåte også i dette prosjektet. Prosjektleder har imidlertid avvist denne framgangsmåten og viser i klagen til det vedlagte brevet fra Randi Rosenqvist der det sies at de som er direkte tilknyttet Den rettsmedisinske kommisjonen, ”ikke har kapasitet til selv å utføre slike forskningsprosjekter”. Kapasitetsproblemer er ikke noen ukjent hindring når forskere trenger assistanse til å hente ut informasjon fra personer som ikke har dette som en del av sine arbeidsoppgaver, og det er derfor heller ikke uvanlig å tilby ekstra kompensasjon for denne assistansen. NEM tar imidlertid til etterretning at klager ikke har ønsket å forfølge denne muligheten nærmere.

Er det vitenskapelig forsvarlig å basere studien på samtykke?

Klager har også andre argumenter enn hensynet til de domsfelte og deres nye livssituasjon for hvorfor det ikke anses tilrådelig å basere denne studien på samtykke. Klager påpeker at det er viktig at materialet blir ”så representativt som mulig”, og at det derfor er nødvendig å unngå systematiske skjevheter i hvilke saker som inkluderes, hvis kunnskapen fra det forestående prosjektet skal kunne ”danne grunnlag for formålstjenlige tiltak”. Det hevdes at det å begrense

skjevheter i utvalget er ”i allmenn interesse da forebyggende arbeid vil utledes fra kunnskapen prosjektet produserer”. Et krav om samtykke vil i følge klager ikke kunne sikre representativitet, fordi det vil være tilfeldig hvem en klarer å gjenfinne, og hvem som faktisk gir tillatelse til innsyn (jf. tilsvaret til REK av 27.03.09). Samtykkekravet vil derfor redusere studiens verdi.

NEM er enig med klager i at det reduserer den vitenskapelige verdien av en kartleggingsstudie hvis ikke dataene er mest mulig komplette, og tror i likhet med klager at det er sannsynlig at noen vil ønske å reservere seg mot deltakelse i denne studien hvis de gis anledning til dette. NEM stiller imidlertid spørsmålet om det ikke uansett vil finnes en (eller flere) skjevheter i dette materialet. Selv om klager forventer at en høy andel av de som blir dømt for partnerdrap, vil ha blitt rettspsykiatrisk vurdert, vil dette neppe gjelde alle. Klager responderer til denne innvendingen at prosjektets nytte ikke kan vurderes ut fra om alle er blitt rettspsykiatrisk vurdert, siden den primære kilden vil være de rettskraftige dommene, noe som kan se ut til å stå i en viss motsetning til den tidligere understrekingen av hvor avgjørende det anses å være at det unngås skjevheter i utvalget når det gjelder de rettspsykiatriske erklæringene. NEM vil imidlertid framholde at selv om alle erklæringene inkluderes, vil det likevel kunne være ”skjevheter” i dette materialet i forhold til hvilken informasjon forskeren ønsker tilgang til. Som klager selv sier i sitt første tilsvaret til REK, er de rettspsykiatriske erklæringene basert på hvilke ”opplysninger som de sakkyndige mente var nødvendig å ta i betraktning i vurderingen av den tiltaltes tilregnelighet ved drapshandlingen og prognose for mulig gjentakelse av drap. I vurderingen oppgir de opplysninger som kan ha hatt en innvirkning enten direkte eller indirekte på at domfelte begikk drapshandlingen”. Slik NEM ser det, er det usannsynlig at ikke oppfatningene om hvilke faktorer som kan ha innvirkning på en drapshandling, tilregnelighet og mulig gjentakelse, og dermed hva det anses relevant å undersøke, har variert i den perioden som skal dekkes. Det kan derfor ikke forutsettes at alle de faktorene denne studien er opptatt av å kartlegge, framgår av de rettspsykiatriske erklæringene, eller er omtalt av de observerte eller andre. Det er også et viktig poeng at disse opplysningene er innsamlet i rammen av en straffeprosess, der ulike opplysninger som gis eller ikke gis kan få betydning for domsutfallet, noe en må regne med kan ha påvirket hva som er blitt formidlet eller eventuelt tilbakeholdt av de observerte. NEM tror derfor ikke at problemet med skjevheter i utvalget blir løst, eller behovet for komplette data tilfredsstilt, selv om studien gjennomføres uten samtykke. Komiteen innser imidlertid at det vil styrke studiens vitenskapelige verdi hvis alle tilgjengelige rettspsykiatriske erklæringer blir inkludert.

Som tidligere nevnt, er imidlertid ikke vitenskapelige hensyn tilstrekkelig til å fravike kravet om samtykke. Det avgjørende er om samfunnsnyttene kan sannsynliggjøres og om hensynet til den enkelte som inkluderes, er tilstrekkelig ivarettatt.

Studiens samfunnsmessige verdi

Klagers hovedargument for at det kan legitimeres å gjennomføre dette prosjektet uten å innhente samtykke, er prosjektets samfunnsnytte. I den opprinnelige søknaden ble dette uttrykt som et håp om at kunnskapen som genereres, kan brukes i forebyggende arbeid. I senere tilsvaret og i klagen ser det ut til at samfunnsnyttene mer tas for gitt når det vises til ”tunge samfunnsmessige gevinster” som bl.a. formuleres som ”muligheten til å unngå drap” gjennom forebyggende arbeid som ”vil utledes fra kunnskapen prosjektet produserer”. I tillegg framholdes det at studien også kan ”bedre kvaliteten på rettspsykiatriske vurderinger og klinisk arbeid med drapsdømte”.

Samfunnsnyttene til dette prosjektet ville være hevet over enhver tvil hvis det virkelig kunne påregnes at kunnskapen fra prosjektet kunne forhindre framtidige partnerdrap. I likhet med Noreik mener imidlertid NEM at søkerne overvurderer nytten av dette prosjektet, og kan ikke se at klager noen steder har forsøkt å vise eller eksemplifisere *hvordan* de ut fra dette prosjektets formål, metode og design kan bidra med kunnskap som kan redusere eller forhindre framtidige partnerdrap, eller heve kvaliteten på rettspsykiatriske vurderinger og klinisk arbeid med drapsdømte.

Det er flere ulike formål som oppgis med studien. Det sies at de ønsker å ”kartlegge” og ”avdekke” risikofaktorer og rettslige utfall for partnerdrap i Norge. I tillegg vil prosjektet ”teste

evolusjonsspsykologiske hypoteser om risikofaktorer for partnerdrap”. Når det gjelder det siste, spesifiseres ikke disse hypotesene nærmere, utover at de ”følger prinsipper fra moderne evolusjonsbiologi”, og det framgår ikke hvor de kan gjenfinnes i skjemaet. Klager sier i prosjektbeskrivelsen at evolusjonsspsykologiske hypoteser om partnerdrap ofte tar for seg forskningsspørsmål som mer tradisjonelle tilnærminger til partnerdrap også tar for seg (s. 3). Dette gjør det imidlertid enda vanskeligere å forstå hvordan de spesifikt evolusjonsspsykologiske hypotesene skal testes. Og selv om dette prosjektet skulle kunne gi støtte til ”hypotesen om at evolusjonsbiologiske faktorer er av betydning for partnerdrap”(jf. s. 3 i søknaden), er det like uklart for NEM hvordan dette skal kunne omsettes i forebyggende tiltak.

Også når det gjelder kartleggingsformålet med studien, spør NEM seg hvordan den kunnskapen som genereres gjennom statistiske analyser av samsvar på gruppenivå basert på et standardisert skjema, kan bidra til nye forebyggende tiltak når det gjelder partnerdrap. Som klager sier, er temaområdene og forskningsspørsmålene i skjemaet ”hentet gjennom en gjennomgang av forskning om partnerdrap utført både med og uten en evolusjonsspsykologisk tilnærming til fenomenet”. Skjemaet inkluderer med andre ord mulige risikofaktorer som vi allerede har et belegg for og vet kan være relevante, og vil ikke kunne avdekke nye og ukjente risikofaktorer. Dette er rimelig siden standardiserte skjemaer først og fremst er et godt verktøy for bruk på større grupper der forskere ønsker å studere utbredelse av og mulige sammenhenger mellom svaralternativer de allerede har god oversikt over. Slik NEM ser det, er det allerede en etablert sammenheng mellom alle hovedkategoriene det spørres etter i dette prosjektet (traumatiske hendelser, overgrep/omsorgssvikt, mentale lidelser, selvmordsforsøk, rusmisbruk, atferdsproblemer, læreversker/kognitive evner, tidligere kriminelle handlinger, tidligere voldshistorie mellom offer - forøver eller forøver – barn/stebarn, advarsler forut for hendelsen eller redsel for å bli drept hos offer/forøver), og en økt risiko for vold eller skade (mot andre eller seg selv), eller i det minste redusert livskvalitet. Dette skulle utgjøre et tilstrekkelig grunnlag for forebyggende tiltak fra samfunnets side, uavhengig av om det kan dokumenteres at disse faktorene også er utbredt hos de som begår partnerdrap. Hvis dette prosjektet har som ambisjon å kunne avdekke behovet for, eller legge grunnlaget for, nye eller annerledes forebyggende tiltak enn de som allerede eksisterer, rettet mot faktorer vi hittil ikke har gitt oppmerksomhet, har ikke klager godtgjort at dette er en realistisk ambisjon.

Klager argumenterer også for verdien av eget prosjekt ved å vise til betydningen av å ha en best mulig ”forståelse av psykologien som ligger til grunn for partnerdrap” for at vi skal kunne ”forutse effekten av forebyggende tiltak”(jf. søknad). I tråd med dette sies det i ett av tilsvarene til REK at innsyn i rettspsykiatriske vurderinger vil ”bidra til en større forståelse av forøverne i et utviklingssperspektiv”(27.03.09). NEM betviler ikke verdien av en ”større forståelse” av de drapsdømte, men spør om dette er mulig å oppnå ved bruken av et standardisert skjema. Spørreskjemaer med forhåndsbestemte svarkategorier har metodologiske begrensninger som etter NEMs vurdering gjør det vanskelig å oppnå målsettingen om utvidet kunnskap på det aktuelle området. NEM kan vanskelig se at en større forståelse av forøvernes bakgrunnshistorie kan oppnås uten bruk av kvalitative forskningsmetoder som kan fange inn nyanser, kompleksitet og sammenhenger i, eller forskjeller mellom, de enkeltes livshistorier, og som for eksempel ikke behandler en kategori som ”motiv” løsrevet fra samspill og kontekst.

Med dette prosjektets metode kan forekomsten av ulike tidligere belagte risikofaktorer kartlegges hos de som allerede har begått et partnerdrap, med de forbehold som må tas ut fra begrensningene i kildematerialet. Det kan imidlertid ikke sies noe om utløsende faktorer, eller hva som måtte skille de som begår partnerdrap med de kartlagte kjennetegnene, fra de som *ikke* begår partnerdrap med tilsvarende kjennetegn. At dette prosjektet er en ren beskrivelse av en kohort uten noen form for sammenlikningsgruppe, er også en grunn til å være nøkterne når det gjelder betydningen og rekkevidden av den kunnskapen som dette prosjektet kan bidra med.

Hensynet til den enkeltes velferd og integritet

Som nevnt, setter helseforskningsloven som et selvstendig vilkår for tilgang til taushetsbelagte opplysninger, at deltakernes velferd og integritet er ivaretatt. I klagen framføres det et nytt argument for hvorfor det kan forsvares å ikke innhente samtykke; at informasjonen allerede er kjent fra åpen rett, og at opplysningene dermed ikke er "underlagt den taushetsplikt helseopplysninger ellers har". NEM er ikke enig i dette premisset som tilsier at taushetsplikten kan graderes. Som søker selv sier i et tidligere tilsvare til REK, er rapportene unndratt offentlighet, og det erkjennes derfor at det er problematisk å ikke be de domfelte om innsyn (29.01.09). Det søkes også riksadvokaten om tilgang til taushetsbelagte opplysninger på vanlig måte. En ting er imidlertid det formelle, en annen ting er om den tidligere bruken av opplysningene kan gjøre en forskjell for vurderingen av om ny bruk av opplysningene til forskning kan sies å medføre en økt belastning eller krenkelse av den domfelte eller ikke. NEM mener at det bl.a. vil være et spørsmål om hvordan de aktuelle opplysningene faktisk *er* brukt tidligere.

NEM viser til straffeprosessloven § 169 der det tydelig framgår at rettspsykiateren har et selvstendig ansvar for å påse at rettspsykiatrisk undersøkelse foretas slik at den "ikke blir til unødig ulempe eller krenkelse for den siktede eller andre", og at "det samme skal iakttas når undersøkelsen blir brukt under saken". Dette må bety at rettspsykiateren både må vurdere hva det er nødvendig og forsvarlig å formidle i åpen rett, og hvordan. NEM legger derfor til grunn at det vil finnes sensitive opplysninger i de rettspsykiatriske erklæringene både om den domfelte og tredje part som aldri er blitt meddelt direkte til en åpen rett. Og selv om de skulle være delt med retten, mener NEM at det faktum at sensitiv informasjon har vært formidlet i en tidligere rettssak for de som måtte ha vært til stede der, ikke kan legitimere at andre senere gis tilgang til de samme (og antakelig mange flere) sensitive opplysninger til bruk for et helt annet formål. Opplysninger som er innhentet og videreformidlet i forbindelse med en straffesak, kan vanskelig sies å være opplysninger som den som omhandles, "frivillig har gjort alminnelig kjent" (jf personopplysningsloven § 9 bokstav d). NEM forutsetter derfor at den domfelte vil ha en vedvarende interesse i å begrense andres tilgang til sensitive opplysninger om eget liv i størst mulig grad. I denne sammenhengen dreier det seg om særdeles sensitive opplysninger, i og med at psykiatriske sakkyndigrapporter i følge klager ofte gir "dekkende informasjon om de tiltaltes oppvekst, påfallende hendelser i livet til den som vurderes, og historikken i mental helse" (jf. s. 5 i prosjektbeskrivelse). I likhet med klager forutsetter vi derfor også at noen i ettertid vil kunne reagere negativt på at disse personlige opplysningene "er lest av prosjektleder og benyttet til forskning", uten at de har fått muligheten til å uttale seg.

NEM mener bruken av de rettspsykiatriske erklæringene uten samtykke, eller uten at forsker kun gis tilgang til begrenset informasjon i anonymisert utgave, medfører potensielle integritetskrenkelser. For noen vil selve det faktum at personidentifiserbare opplysninger om oppvekst, traumatiske hendelser og mental helse blir lest og brukt i en ny kontekst uten deres samtykke, kunne oppleves som en integritetskrenkelse. Andre vil kunne oppleve det krenkende at de ikke gis anledning til å kommentere disse opplysningene eller gi en annen framstilling enn den som tidligere ble gitt i en helt annen sammenheng til et annet formål. Og noen vil kunne oppleve det som en integritetskrenkelse at en kompleks historie reduseres til fastlagte kategorier i et standardisert skjema og brukes til å teste evolusjonspsykologiske hypoteser. Klager forutsetter også at noen vil si nei til deltakelse hvis de blir spurt.

Konklusjon

I likhet med REK og klager mener NEM at prosjektets tema er viktig, og at en kartlegging av utbredelse, domsutfall og forekomst av visse risikofaktorer kan ha en verdi i seg selv, uavhengig av om kunnskapen også kan få betydning for forebyggende arbeid. At NEM vurderer samfunnsnyttene av prosjektet til å være langt mindre enn det klager gjør, er ikke i seg selv nok til å avvise prosjektet i sin framlagte form. Det avgjørende er om klager har godtgjort at deltakernes velferd og integritet er ivaretatt på en tilfredsstillende måte. Klager viser i korrespondansen med REK at hun er seg bevisst utfordringene ved anonymisering av det materialet som ønskes samlet inn. Det

er derfor ikke mulig gjenkjennelse ved publisering som er den største personvernutfordringen ved dette prosjektet. NEMs hovedinnvending knytter seg i likhet med REKs, til selve innsynet i og bruken av de rettspsykiatriske erklæringene uten at de som der omtales, har mulighet til å samtykke eller reservere seg. Slik NEM ser det, er det ikke først og fremst de inkludertes velferd som trues ved denne framgangsmåten, men deres integritet.

Muligheten til å forske på personidentifiserbare opplysninger uten å innhente samtykke, er en unntaksbestemmelse i loven. Av hensyn til den allmenne tilliten til og aksepten for forskning i befolkningen, og for å unngå å innskrenke noens autonomi unødig, er det viktig at denne ikke misbrukes. For dette prosjektets del støtter også NEM REK i at det er et tilleggsmoment at det er viktig å opprettholde tilliten til det rettspsykiatriske systemet. Viktige momenter å ta hensyn til når det vurderes å fravike kravet til samtykke, er graden av sensitivitet ved opplysningene, studiens formål og samfunnsnytte og ivaretagelse av den enkeltes velferd og integritet.

Når det gjelder dette prosjektets formål, vil noen av disse kunne oppnås ved bruk av de andre kildene enn de rettspsykiatriske erklæringene. NEM betviler imidlertid ikke at disse erklæringene vil kunne bidra med viktig tilleggsinformasjon, men mener det hefter metodologiske svakheter ved bruken av disse kildene til det oppgitte formålet. NEM ser ikke at den angitte samfunnsnyttens ved prosjektet er sannsynliggjort, eller at de mulige ulempene eller belastningene for den enkelte som er omtalt over (negative reaksjoner ved kunnskap om prosjektet i ettertid, ulike former for integritetskrenkelser ved at sensitive opplysninger om domfeltes liv brukes i et forskningsprosjekt som de kunne ha ønsket å reservere seg mot), kan sies å være ubetydelig eller avhjulpet gjennom andre tiltak enn samtykke.

Vedtak

På bakgrunn av begrunnelsene over opprettholder NEM REK Sør Øst Ds vedtak av 26.05.09 og avviser prosjektet slik det er framlagt. Klager gis ikke medhold.

Beate Indrebø Hovland
komitéleder i NEM

Nils J. Langtvedt
jur.seniorrådgiver

Kopi til REK Sør-Øst D (t.o.)